

บทที่ ๔

มโนทัศน์ทางพุทธจริยศาสตร์

เป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายของชีวิตมีอยู่ในทุกศาสนา “โดยทั่วไปความสุขดูเหมือนจะเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตอย่างปรีชาสุชนิยม (hedonism) และปรีชาประโยชน์นิยม (utilitarianism) เชื้อ และนำมาเป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำทางจริยศาสตร์ด้วย สำหรับพุทธปรัชญาเถรวาท ความสุขก็คือจุดมุ่งหมายของชีวิต”^๑

พุทธจริยศาสตร์ไม่ปฏิเสธการมีอยู่ของพระเจ้าผู้สร้างเพียงแต่เห็นว่าไม่เป็นหนทางของการดับทุกข์ และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่าทุกคนสามารถพัฒนาจิตใจไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ด้วยความเพียรของตน กล่าวคือ พุทธจริยศาสตร์สอนให้มนุษย์บันดาชีวิตของตนเองด้วยผลแห่งการกระทำของตนตามกฎแห่งกรรม มิได้มาจากการอ้อนวอนขอจากพระเป็นเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกร่างคือ ให้พึ่งตนเองเพื่อพาตัวเองออกจากกองทุกข์ มีจุดมุ่งหมายคือการสอนให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกด้วยวิธีการสร้างปัญญาในการอยู่กับความทุกข์อย่างรู้เท่าทันตามความเป็นจริง วัตถุประสงค์สูงสุดของศาสนา คือ การหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงและวัฏจักรการเวียนว่ายตายเกิด เช่นเดียวกับที่พระศาสดาทรงหลุดพ้นได้ด้วยกำลังสติปัญญาและความเพียรของพระองค์เอง ในฐานะที่พระองค์ก็ทรงเป็นมนุษย์ มิใช่เทพเจ้าหรือทูตของพระเจ้าองค์ใด

การศึกษาเรื่องจุดมุ่งหมายชีวิต ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น สิ่งที่ต้องพิจารณาร่วมด้วยคือทัศนศาสตร์นิยม จึงทำให้ผู้วิจัยมีต้องการศึกษา มโนทัศน์เรื่องความรู้เหตุผลและจุดมุ่งหมายของชีวิตในจริยศาสตร์ของกามูสตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์ด้วย เนื่องจากเห็นว่ามโนทัศน์ด้านจริยศาสตร์ของกามูสมีบางส่วนคล้ายคลึงและบางส่วนของที่แตกต่างจากพุทธจริยศาสตร์ เพื่อนำมาซึ่งความเข้าใจและนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต

^๑ วชิระ งามจิตระเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๒๕.

๔.๑ ความหมายของชีวิตตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์

ในมโนทัศน์ทางพุทธจริยศาสตร์ ชีวิต คือ ธรรมชาติรูปแบบหนึ่งที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ คือ เกิดขึ้น (อุปาทะ) ตั้งอยู่ (ฐิติ) และดับไป (ภังคะ) หรือเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง (อนิจจัง) มีความพร่อง (ทุกขัง) และไร้ตัวตนที่ถาวร (อนัตตา)

ชีวิต คือ ชั้น ๕ ตามหลักพุทธธรรมที่เป็นผลรวมขององค์ประกอบ ๕ ตัว หรือสิ่งของ ๕ ตัวหรือสิ่งของ ๕ อย่างมารวมตัวกันเข้า เรียกตามภาษาธรรมะว่า ชั้น ๕ (The Five Aggregates) คำว่า ชั้น ๕ แปลว่า หมวด หมู่ กอง ค่าย ชนิด ประเภท สิ่ง อัน เป็นคำภาษาบาลี การใช้ความหมายใด ขึ้นอยู่กับเรื่องที่กล่าวถึง แต่ในเรื่องของชีวิตนี้นิยมแปล ชั้น ๕ ว่า กอง ได้แก่ รูปชั้น กองรูป เวทนา ชั้น กองเวทนา สัญญาชั้น กองความจำ สังขารชั้น กองปรุงแต่งให้เกิดความคิด วิญญาณชั้น กองความรู้แจ้งในอารมณ์ เป็นต้น

ชีวิต ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๕ ประการ เรียกว่า ชั้น ๕ คือ

๑. รูปชั้น (Coporeality)

รูปชั้น (Coporeality) คือ กองรูป หรือส่วนที่เป็นรูปธรรม อันหมายถึง ร่างกายและสิ่งที่เกิดจากร่างกาย เช่น พฤติกรรมและคุณสมบัติต่างๆ เช่น เสียง สี กลิ่น รส เพศ เป็นต้น

๒. เวทนาชั้น (Feeling)

เวทนาชั้น (Feeling) คือ กองเวทนา ได้แก่ ส่วนที่เป็นความรู้สึกอันเกิดจากการรับรู้ อารมณ์ต่างๆ

๓. สัญญาชั้น (Perception)

สัญญาชั้น (Perception) คือ กองแห่งความจำ ในวิถีชีวิตของคนๆ หนึ่ง ถ้าไม่มีความ พิจารณาสมอง ก็จะสามารถจดจำวัตถุ บุคคล และเหตุการณ์ ที่ผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสได้

๔. สังขารชั้น (Mental formation)

สังขารชั้น (Mental formation) คือ กองสังขาร หมายถึง ส่วนที่เป็นความปรุงแต่งจิตให้ ดี ชั่ว หรือเป็นกลางๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นคุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำที่ปรุงแต่ง จิตให้เป็นกุศลหรืออกุศล

๕. วิญญาณชั้น (Consciousness)

วิญญาณชั้น (Consciousness) คือ กองแห่งความรู้ ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบเข้าทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระพบกับอายตนะภายนอก คือ อารมณ์ต่างๆ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัส และมโนภาพ ก็จะเกิดความรู้ขึ้น

ชั้น ๕ เมื่อกล่าวโดยย่อ ได้แก่ รูปและนาม หรือรูปธรรม และนามธรรม รูปชั้นจัดเป็นรูปธรรม ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จัดเป็นนามธรรม คนแต่ละคนแยกส่วนประกอบออกได้เป็น ๒ ส่วนใหญ่ๆ คือ

(๑) ส่วนรูป ได้แก่ ร่างกาย ซึ่งประกอบด้วยอวัยวะต่างๆ เช่น แขน ขา ศีรษะ เป็นต้น

(๒) ส่วนนาม ได้แก่ จิตใจ ซึ่งเป็นนามธรรม คือ สิ่งที่ไม่สามารถจับต้องมองเห็นได้ แต่สังเกตได้ด้วยการแสดงพฤติกรรม หรือรู้โดยอาการที่เกิดขึ้น

ชีวิตมนุษย์ย่อมเป็นไปตามกระบวนการเกิดของเบญจขันธ์ และเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ได้แก่ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท และกฎแห่งกรรม การที่จิตหรือวิญญาณ ซึ่งเป็นตัวรู้จะไปรับรู้ อารมณ์ภายนอกทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ (การสัมผัส) และสามารถแสดงปฏิกิริยาสนองตอบได้นั้น จิตจะต้องอาศัยประสาทสัมผัสภายในทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นสื่อไปรับรู้ อารมณ์ภายนอกดังกล่าว อารมณ์ภายนอกและประสาทสัมผัสภายในรวมกันเป็นส่วนหนึ่งของกาย จึงเห็นได้ว่า จิตจะต้องอาศัยกายเป็นที่แสดงออก

๔.๑.๑ ความสุขตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์

ความสุข ในทางพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ ได้แก่ โลกียสุข คือ ความสุขแบบชาวโลก และ โลกุตระสุข คือ ความสุขเหนือชาวโลก

๑) โลกียสุข คือ ความสุขแบบชาวโลก ที่มีความอยาก ความปรารถนา ที่จะให้ได้มาในสิ่งที่ต้องการ เป็นความสุขที่พระพุทธศาสนาสอนแก่ผู้ที่มีชีวิตอยู่เป็นคฤหัสถ์หรือผู้ที่ครองเรือนมีอยู่ ๔ ประการ ดังนี้

(๑) อตถิสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือความภูมิใจ เอิบอิมใจ ว่าตนมีโชคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยชอบธรรม

(๒) โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรมนั้น เลี้ยงชีพ บำรุงบิดามารดา สามีภรรยา บุตร มิตร และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

(๓) อนณสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่า ตนเป็นอิสระไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

(๔) อนวัชสุข สุขเกิดจากความประพบัติไม่มีโทษ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่า ตนมีความประพบัติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครๆ ดิเตียนไม่ได้ทั้งทางกาย วาจา และใจ

ความสุขระดับนี้ ถึงแม้ว่าจัดเป็นโลกียสุขแต่ก็ถือว่าเป็นความสุขที่ควรแสวงหาตามโลกียวิสัยของมนุษย์ปุถุชนคนทั่วไป เพราะเป็นความสุขที่ชอบธรรมไม่มีการเบียดเบียนกัน การแสวงหาความสุขแบบนี้ทำให้ชีวิตมีคุณค่า มีสุขภาพจิตดี และมีผลเป็นสุขตามแบบชาวโลก

๒) โลกุตระสุข คือ ความสุขที่อยู่เหนือวิชาวโลก หมายถึง ความสุขอันเป็นเรื่องภายในจิตใจที่เกิดจากการปฏิบัติด้วยสติปัญญา ความสุขระดับนี้จะเข้าถึงได้ด้วยหลักอริยมรรค อันเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติของบุคคล เพื่อให้เกิดความดีสูงสุด หลักอริยมรรค มี ๘ ประการ ดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) หมายถึง ทศนคติ ความเข้าใจ ความรู้ ที่เกิดจากปัญญาต่อสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

๒. สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) หมายถึง การนึกคิดที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

๓. สัมมาวาจา (มีวาจาชอบ) หมายถึง การพูด การเจรจา ด้วยถ้อยคำที่ถูกต้อง อ่อนหวาน มีความไพเราะ

๔. สัมมากัมมันตะ (การทำงานชอบ) หมายถึง การกระทำที่ถูกต้อง

๕. สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) หมายถึง การเลี้ยงชีพในทางที่ถูกต้องโดยชอบธรรม อาชีพที่สุจริต งดเว้นจากอาชีพที่ผิดกฎหมายและศีลธรรม (มิฉณาอาชีวะ)

๖. สัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ) หมายถึง ความเพียรพยายามที่ถูกต้องในสิ่งที่

ดี

๗. สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) หมายถึง ความระลึกหรือการตั้งสติในทางที่ถูกต้อง คือมีสติรอบคอบระลึกได้ ก่อนที่จะทำ ก่อนพูด ก่อนคิด และระลึกถึงความดีงาม สิ่งที่เป็นบุญกุศล สิ่งที่ทำให้จิตใจผ่องใส และปฏิบัติให้เกิดศีล สมาธิ ปัญญา

๘. สัมมาสมาธิ (จิตตั้งมั่นชอบ) หมายถึง ความตั้งใจ ความตั้งมั่นในอารมณ์ให้เป็นหนึ่ง ไม่หวั่นไหว ไม่ฟุ้งซ่าน ทำจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ให้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์

หลักอริยมรรค ๘ นี้ เป็นหลักการปฏิบัติที่วางให้เป็นแนวทางนำไปสู่ความสุข อันเป็นความสุขสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาที่ถือว่าเป็นความสุขที่หลุดพ้นจากสังสารวัฏ คือ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป และจัดเป็นความสุขระดับโลกุตระที่มีความละเอียดอ่อน มีความประณีต หมายถึง "นิพพาน" ลักษณะสำคัญของนิพพานที่สืบเนื่องมาจากความหมายว่า "ดับ" ซึ่งนับว่ามีจุดเด่นน่าสนใจ มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. ดับอวิชชา หมายถึง การเกิดญาณทัศนะอันสูงสุด หยั่งรู้สัจธรรม

๒. ดับกิเลส หมายถึง กำจัดความชั่วร้าย และของเสียต่าง ๆ ภายในจิตใจ หหมดเหตุที่จะเกิดปัญหาความเดือดร้อนวุ่นวายต่างๆ แก่ชีวิตและสังขาร

๓. ดับทุกข์ หมายถึง ความหมดทุกข์ บรรลุสุขอันสูงสุด ความดับระดับที่สามนี้ คือความสุข หรือความดับทุกข์สิ้นทุกข์

ความสุขมีความสำคัญมากในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในการปฏิบัติธรรมถือว่าพุทธจริยธรรมไม่แยกต่างหากจากความสุข ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ส่วนในการบำเพ็ญเพียรทางจิตหรือเจริญภาวนา ความสุขก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้เกิดสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิบรรลุฌานแล้วความสุขก็เป็นองค์ประกอบของฌานและสูงขึ้นไปที่สุดของฌานจนไปสู่ความสุขที่ประณีตนั้น คือ "นิพพาน" และนิพพานก็เป็นความสุข

๔.๑.๒ เสรีภาพตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์

คำว่า “เสรีภาพ” มาจากคำว่า เสรีและภาวะ เมื่อรวมกันแปลว่า ภาวะแห่งความมีเสรี ภาวะแห่งความเป็นใหญ่ และยังมีคำที่ใช้แทนอีกคำหนึ่งคือ “อิสรภาพ” ซึ่งแปลว่า ความที่จิตเป็นใหญ่ หลุดพ้นจากกิเลสและตัณหา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิมุตติ (deliverance) กล่าวคือ ไม่มีอำนาจกิเลสตัณหาใดๆ มาครอบงำ นั่นคือ การกระทำที่ไม่มีกิเลสเจือปนในระดับของจิต จัดว่าเป็นเสรีภาพในพระพุทธศาสนา

ในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงมีความหมายของเสรีภาพเป็น ๒ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. เสรีภาพในทางโลกียะ เป็นเสรีภาพตามความรู้สึก เสรีภาพที่ยังมีกิเลสปนอยู่ กล่าวคือ เป็นเสรีภาพที่จะกระทำสิ่งที่ตนปรารถนา และเสรีภาพที่จะพ้นจากการกระทำสิ่งที่ตนไม่ปรารถนา หรือถูกกระทำในสิ่งที่ตนไม่ปรารถนานั้น ที่จริงก็คือ ตัณหาหรือความอยากนั่นเอง อยากได้สิ่งที่ตนพอใจ ไม่อยากได้สิ่งที่ตนไม่พอใจ การสนองความอยากมาก ก็ยิ่งรู้สึกว่ายังขาดสิ่งนั้นสิ่งนี้ เมื่อได้สิ่งที่อยากได้แล้ว ก็อยากได้ให้มากขึ้น ได้ดียิ่งขึ้น ได้ทั้งหมดก็ยิ่งดี เมื่อได้สิ่งหนึ่งมากแล้ว ก็อยากได้สิ่งอื่นต่อไปอีก รู้สึกตัวว่ายังขาดนั้นขาดนี้อยู่ร่ำไป ภาวะเช่นนี้ก็คือการเป็นทาสความอยากของตัวเอง ต้องทำงานรับใช้ความอยากของตัว ความอยากเป็นผู้บงการ ไม่สามารถคิด หรือทำอะไรอย่างเสรีได้ ความสามารถพูดหรือทำสิ่งที่ตนต้องการได้นั้นเป็นความพอใจชั่วคราว เมื่อมีความต้องการนั้น ต้องการนี้อยู่เรื่อย ก็เรียกหาเสรีภาพที่จะทำนั้นทำนี้อยู่เรื่อย เป็นการขาดเสรีภาพอยู่เสมอ เพราะรู้สึกขาดอยู่เสมอ ดังนั้น ถ้าเรามีความอยาก หรือมีความต้องการแต่น้อย ความรู้สึกขาดก็มีน้อย ความเดือดร้อนแสวงหาสิ่งที่ขาดก็น้อย เหมือนกับเราอยู่ในห้อง ถ้าเราไม่รู้สึกรออยากออกไป แม้จะมีใครใส่กุญแจขังไว้ เราก็ไม่ต้องดิ้นรนที่จะออกจากห้อง ไม่รู้สึกขาดอิสระภาพ ในแง่นี้ คนที่มีความต้องการน้อยจึงมีเสรีภาพมากกว่าคนที่ต้องการมากๆ แต่ในสังคมโดยทั่วไป คนไม่มีเสรีภาพที่จะทำผิดกฎหมาย กล่าวคือถือว่ากฎหมายเป็นมาตรฐานแห่งความดี การทำผิดกฎหมายถือว่าชั่ว และคนไม่มีเสรีภาพที่จะทำชั่ว แต่ความชั่วในสังคมนั้น ส่วนใหญ่เกิดจากความปรารถนา ความพอใจในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส คนส่วนใหญ่ทำชั่วก็เพื่อสิ่งเหล่านี้ พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ต้องการสิ่งเหล่านี้แต่น้อย เป็นการตัดต้นเหตุแห่งการทำชั่ว และคนไม่ควรมีเสรีภาพในการเกี่ยวข้องผูกพัน กับสิ่งอันเป็นเหตุแห่งความชั่วด้วย

จะเห็นได้ว่าเสรีภาพในทางโลกตามธรรมชาติของพุทธปรัชญานั้น เป็นเสรีภาพที่จะกระทำสิ่งต่างๆ ตามที่ตนปรารถนา และตัดสินใจในวิถีทางที่ตนเห็นว่าถูกต้องและสมควร หลีกเลียงไปจากสิ่งที่ตนไม่ปรารถนา ไม่อยากได้ในสิ่งที่ตนเองไม่ชอบใจ แสดงให้เห็นความสามารถที่จะดำรงตนเอง ให้ชีวิตเป็นไปตามเป้าหมายที่ตนวางไว้ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาไม่ปิดกั้นเสรีภาพของบุคคล ความมีอิสระ คือการทำตามที่ใจตนปรารถนา มีอำนาจในตนเอง และสามารถสามารถกำหนดชีวิตของตนด้วยตนเองได้

๒. เสรีภาพทางโลกุตตระ ได้แก่ ภาวะแห่งความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เป็นเสรีภาพที่แท้จริง ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งใด จัดเป็นเสรีภาพที่มนุษย์ทุกคนพึงมีได้เท่าเทียมกัน กล่าวคือ บุคคลมีเสรีภาพที่จะกระทำและดำเนินวิถีทางแห่งตนเข้าสู่ความสงบสุขที่แท้จริงนั้นหมายถึง นิพพาน นิพพานอันเป็นเสรีภาพสูงสุดในพระพุทธศาสนา เนื่องจากในโลกแห่งโลกียะมีสิ่งขวางกั้นอิสระภาพของมนุษย์มิให้เป็นอิสระ คอยเหนี่ยวรั้งกาย วาจา และจิตใจให้ตกเป็นทาสของกิเลสและตัณหา มนุษย์จึงพยายาม

ต่อสู้เพื่อให้หลุดพ้นจากสิ่งขวางกั้นอิสระภาพของตน ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาคือ การกำจัดกิเลสทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นตัวฉุดรั้ง

แนวคิดในเรื่องเสรีภาพดังกล่าว จึงมีลักษณะที่กระทำในสิ่งที่ตนปรารถนา และกระทำให้พ้นจากสิ่งที่ตนไม่ปรารถนา นั้นเป็นเพราะในทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า เกิดจากบุคคลมีตัณหา ๓ อย่างคือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ตัณหาหรือความอยาก ที่มีอยู่ในจิตใจของบุคคลตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์ไม่มีที่สิ้นสุด ภายใต้อำนาจของตัณหาที่ควบคุมจิตใจนั้น ส่งผลให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาในลักษณะต่างๆ อย่างไม่อาจคาดเดาได้ ภาวะเช่นนี้ทำให้บุคคลต้องตกเป็นทาสซึ่งหมายถึงการขาดอิสระภาพ พระพุทธศาสนาจึงสอนให้บุคคลปฏิบัติเพื่อความเป็นอิสระจากการเป็นทาสของตัณหาด้วย

กระบวนการที่ทำให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง คือ ดำเนินทางตามมรรคมรรค ๘ หรือทางสายกลาง นั่นคือ หนทางของการมีเสรีภาพของพระพุทธศาสนา เสรีภาพในพระพุทธศาสนา ส่วนที่เป็นโลกุตระเป็นเสรีภาพที่บริสุทธิ์ เนื่องจากบุคคลที่ประพฤติปฏิบัติตามขั้นตอนของหลักการในพระพุทธศาสนาคือ ไตรสิกขาหรือสิกขา ๓ เพื่อความหลุดพ้นจากสิ่งขวางกั้นอิสระภาพที่แท้จริงซึ่งหมายถึง ความเวียนว่ายตายเกิด เป็นเสรีภาพของปัจเจกบุคคล โดยไม่สร้างความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่นและสังคม ด้วยเหตุนี้ เสรีภาพอันแท้จริงสูงสุดในพระพุทธศาสนาคือ นิพพาน นั่นเอง ส่วนหลักคำสอนต่างๆ ที่ให้บุคคลประพฤติปฏิบัตินั้น เป็นแนวทางของการล่องพ้นจากสิ่งยึดเหนี่ยวบุคคล ให้วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ซึ่งเปรียบได้กับมนุษย์ที่ถูกพันธนาการด้วยบ่วงแห่งความทุกข์ หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องบ่งชี้วิธีการให้มนุษย์หลุดพ้นจากเครื่องพันธนาการดังกล่าวไปสู่อิสรภาพอย่างแท้จริง

มรรควิธีเพื่อเข้าถึงเสรีภาพ ตามหลักการของพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อเสรีภาพต้องอาศัย การมีความรู้ ความเข้าใจ ความเป็นจริง คือจุดเริ่มต้นของการล่องพ้นจากสภาวะบีบคั้น ความไม่รู้ ความหลงผิด จากครรลองคือ ตัวสร้างเกราะกั้นเสรีภาพของชีวิต ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ทุกข์ แต่ถ้าศึกษาจนมีความเข้าใจ รอบรู้ แยกแยะได้ว่า สภาวะที่มีทุกข์ เหตุที่เกิดทุกข์ และหลักคำสอน เพื่อให้บุคคลข้ามพ้นจากทุกข์ วิธีการดับทุกข์ หรือการแก้ปัญหาจากต้นเหตุ ในพุทธปรัชญาเรียกว่า หลักไตรสิกขา หมายถึง หลักการสำหรับศึกษา ฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด เป็นการศึกษา (สิกขา) แยกออกไปเป็น ๓ ด้าน ให้สอดคล้องกับองค์ประกอบแห่งการดำเนินชีวิตมนุษย์ที่มี ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ตลอดจนเป็นขั้นตอนกระบวนการที่ผู้ฝึกฝนจนเข้าใจแล้ว เป็นผลทำให้เข้าถึงเสรีภาพได้

๔.๑.๓ ความรู้เหตุผลของสถานะและการดำรงอยู่ของมนุษย์ตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์

พุทธธรรมมีหลักการว่าไม่ว่าพระพุทเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม ความจริงก็ดำรงอยู่ตามธรรมชาติของมันอย่างเป็นกลางๆ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้คือค้นพบความจริงนั้นแล้วนำมาเปิดเผยไว้สาระของความจริงนี้ก็คือ (ความเป็นไปตาม) ธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย หรือกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ผู้ที่มองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น ไม่ใช่มองตามที่ตนอยากหรือไม่อยากให้มันเป็น จึงจะเข้าใจความจริงที่เป็นกลางนี้ได้ เมื่อเข้าใจธรรมที่เป็นกลางนี้แล้ว ก็ย่อมมองเห็นความจริงอย่างกว้างๆ ครอบคลุมทั่วไปทั้งหมด มีทัศนะเปิดกว้าง หลุดพ้นเป็นอิสระอย่างแท้จริงโดยหลุดพ้นทั้งทางจิต คือจิตหลุดพ้นจากสิ่งบีบคั้นครอบงำที่เรียกว่ากิเลสและความทุกข์ กลายเป็นจิตที่ปลอดโปร่ง เบิกบาน เป็นสุข และดำเนินปัญญา คือ หลุดพ้นด้วยรู้เท่าทันธรรมดา แล้วมองเห็นตัวความจริงที่ล้วนๆ บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเคลือบแคลงหรือทำให้เอนเอียงและรู้ชัดแจ้งที่ความจริงโดยตรง ไม่ต้องรู้ผ่านใครๆ หรือรู้ตามที่ใครบอกอีกต่อไป^๒

พุทธจริยศาสตร์เชื่อว่าความทุกข์เกิดจากการที่มนุษย์ไม่เห็นสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็นจริงตามธรรมชาติของมัน มนุษย์ได้สร้างโลกขึ้นโดยให้คำและความหมายแก่สิ่งต่างๆ เมื่อให้ความหมายแก่สิ่งใดสิ่งหนึ่งมนุษย์ก็ย่อมหวังต่อสิ่งนั้น แต่สิ่งต่างๆ ย่อมเป็นไปตามธรรมชาติของมัน สุดท้ายที่มนุษย์จะควบคุมได้ แต่ขณะเดียวกัน ความอยากของมนุษย์ก็ไม่สิ้นสุด มนุษย์จึงให้ความหมายแก่โลกอย่างไม่หยุดยั้ง และตั้งความหวังกับโลกไว้ ความทุกข์ของมนุษย์จึงเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก

สิ่งที่ทำให้มนุษย์ให้ความหมายแก่โลก ซึ่งในที่สุดนำความทุกข์มาให้นั้นคือ “ตัณหา” เป็นความรู้สึ้อยาก เมื่อเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง แรงจูงใจทั้งสามเป็นการสำแดงตัวให้ปรากฏถึงความรู้สึกว่ามี “ตัวฉัน” หรือตัวตน ความโลภคือความอยากได้สิ่งที่ตนไม่มีสิทธิหรือเกินกำลังของตน ความโลภเกิดเพราะความรู้สึกว่าทุกสิ่งต้องเป็น “ของฉัน” ความโกรธเกิดเพราะรู้สึกว่า “ตัวฉัน” ถูกทำร้าย ถูกนิทา ความหลงเกิดเพราะมีความรู้สึก “ตัวฉัน” รู้ทุกอย่าง เป็นทุกอย่าง ดังนั้น หากพูดให้ลึกลงไปแล้วความทุกข์เกิดจากการให้ความหมายแก่โลก และการให้ความหมายแก่โลกเกิดจากตัณหา ตัณหาในที่สุดเกิดจากความรู้สึกว่า “นี่คือฉัน” การพ้นทุกข์ จะเกิดได้เมื่อความรู้สึกนี้ถูกทำลาย ซึ่งจะเป็นไปได้เมื่อเราเห็นสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็นจริง^๓

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๙๒๓.

^๓ วิทย์ วิศทเวทย์, “ความคิดเรื่องอนัตตาในพระสูตร,” วารสารวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (มิถุนายน ๒๕๑๙): ๙๑-๑๐๕.

ดังนั้นการที่ถามผู้กล่าวว่ามนุษย์ตั้งคำถามต่อโลก แต่โลกไม่ได้ให้คำตอบ จึงไม่ใช่เรื่องผิดปกติแต่อย่างใด เสมือนความไร้เหตุผลของสภาวะและการดำรงอยู่ของมนุษย์ตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์เป็นเพียงเพราะมนุษย์ไม่มองโลกตามความเป็นจริง และพยายามให้ความหมายกับมัน ดังนั้นมนุษย์จะไม่มีทางได้คำตอบ นอกจากความทุกข์เท่านั้น

๔.๑.๓.๑ ทางเลือกในการแก้ปัญหาความไร้เหตุผลของชีวิตตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์

สภาวะความไร้เหตุผลของชีวิตคือต้นหาของมนุษย์ที่พยายามให้ความหมายกับโลก จึงเกิดทุกข์ พุทธจริยศาสตร์มิได้สอนแต่ให้หนีจากทุกข์ แต่ยังสอนให้รู้จักเสพความสุขด้วย นักปรัชญาส่วนใหญ่ถือว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตคือความสุข แต่ต่างก็ให้ความหมายแตกต่างกัน พุทธจริยศาสตร์ก็สอนว่าความสุขเป็นสิ่งที่มีความหมายในชีวิตรอบ แต่ความสุขในความเข้าใจของพุทธจริยศาสตร์ก็มีทั้งส่วนที่เหมือนและไม่เหมือนกับสำนักแนวคิดอื่นๆ^๔

พุทธจริยศาสตร์ได้จัดระเบียบของการดำเนินชีวิตเพื่อความผาสุกในชีวิต โดยแบ่งลำดับตามความสามารถและเหตุผลของบุคคลได้ ๓ ระดับ ดังนี้

ในระดับโลกียธรรมหรือธรรมสำหรับฆราวาสทั่วไปจัดไว้ดังนี้

๑) พุทธจริยศาสตร์ระดับต้น เป็นจริยศาสตร์เพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม มีหลักธรรมสำคัญ ๆ ดังนี้คือ เบญจศีล เบญจธรรม ทิศ ๖

๒) พุทธจริยศาสตร์ระดับกลาง เป็นจริยศาสตร์เพื่อการขัดเกลาตนเองให้มีคุณธรรมที่สูงขึ้น หลักธรรมคือ ศีล ๘ หรือกุศลกรรมบถ ๑๐

ในระดับที่สูงขึ้นหรือโลกุตตรธรรม ซึ่งเป็นการพัฒนาจิตเพื่อก้าวไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดคือนิพพาน นั้นได้จัดแบ่งไว้ดังนี้

๓) พุทธจริยศาสตร์ระดับสูง เป็นจริยศาสตร์เพื่อพัฒนาตนไปสู่ความเป็นอริยชน

หลักธรรมที่สำคัญ คือ มรรคมงคล ๘^๕

ในมรรคาแห่งความดับทุกข์หรือปฏิบัติการแก้ปัญหาทั้งหลาย ตั้งแต่หยาบจนถึงละเอียด ตั้งแต่ภายนอกจนถึงลึกซึ้งในภายใน ผู้ศึกษาที่สนใจจากคอยกำหนดจับธรรมที่ตนเกี่ยวข้องจัดเข้าใน

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕๖๕.

^๕ วชิร อินทสระ, **พุทธจริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๗.

ธรรม ๔ ประเภทนี้ได้เสนอเช่นในการปฏิบัติขั้นถึงแก่น เอาแต่สาระ พระพุทธเจ้าเคยทรงแสดงธรรม ๔ ประเภทนี้ไว้ดังนี้^๖

๑. (ทุกข์) : ปริญญะธรรม (การกำหนดรู้) ได้แก่ อุปาทานขันธ ๕
๒. (สมุทัย) : มหาตัพพธรรม (การละ) ได้แก่ อวิชชา และ ภาวตัณหา
๓. (นิโรธ) : สัจฉิกัตัพพธรรม (การทำให้แจ้ง) ได้แก่ วิชชา และ วิมุตติ
๔. (มรรค) : ภาเวตัพพธรรม (การเจริญ) ได้แก่ สมณะ และ วิปัสสนา

๔.๒ จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์

ในทางจริยศาสตร์ ปัญหาที่สำคัญที่สุดคือ จุดมุ่งหมายสูงสุด (Summum Bonum) ของชีวิตมนุษย์คืออะไร พุทธจริยศาสตร์มีทรรศนะอย่างไรต่อเรื่องนี้ พุทธจริยศาสตร์ถือว่า นิพพาน ซึ่งมีลักษณะเป็นความสุขอันยอดเยี่ยม (บรมสุข) ความรู้แจ้ง (สัมโพธิ) และความหลุดพ้น (วิมุตติ) เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ บทสรุปเรื่องเกี่ยวกับนิพพานในหนังสือพุทธธรรมกล่าวถึง ลักษณะของนิพพานว่าเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตและเป็นสิ่งที่อาจบรรลุได้ในชาตินี้ นิพพานเป็นภาวะที่มนุษย์สามารถเข้าถึงได้ด้วยความเพียร ทำตัวให้พร้อม เห็นชัดได้เอง และไม่จำกัดกาลเวลา พระพุทธเจ้าได้แสดงข้อปฏิบัติต่างๆ ไว้เพื่อให้บรรลุนิพพานได้ในชาตินี้ จึงมีพุทธพจน์ตรัสยืนยันว่า

เราย่อมกล่าวดังนี้ว่า : บุรุษผู้เป็นวิญญู ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เมื่อเขาปฏิบัติตามคำสั่งสอน ก็จักประจักษ์แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นอนาคาริกโดยชอบต้องการ อันเป็นจุดหมายของพรหมจรรย์ เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้ทีเดียว (โดยใช้เวลา) เจ็ดปี ...หกปี...ห้าปี... ฯลฯ หนึ่งเดือน...ถึงเดือน...เจ็ดวัน^๗

จะเห็นได้ว่าบุคคลผู้ซึ่งมีฉันทะ เพียรพยายาม ความพร้อม ก็สามารถบรรลุนิพพานได้ไม่จำกัดเวลา สถานที่ ไม่จำกัดหญิงชาย ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ไม่จำกัดชนชั้น

ภาวะแห่งนิพพานคือเมื่อสังสารวัฏฏ์หายไป ก็กลายเป็นวิญญูขึ้นเองทันที ไม่ต้องเดินทางออกจากสังสารวัฏฏ์ที่แห่งหนึ่ง ไปสู่วิญญูอีกแห่งหนึ่ง เว้นแต่จะเป็นการพูดในเชิงภาพพจน์หรืออุปมา เมื่ออวิชชา ตัณหา อุปาทานดับไป นิพพานก็ปรากฏแทนที่พร้อม

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๙๐๕.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๑.

กัน”^๘ ลักษณะของนิพพานคือ “นิพพาน อันผู้บรรลุเห็นได้เอง ไม่ขึ้นกับกาล เรียกให้มาดูได้ ควรน้อมเอาเข้ามาไว้ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”^๙

ดังมีพุทธภาษิตแห่งหนึ่งว่า

ทางนั้น ชื่อว่าทางสายตรง ทิศนั้นชื่อว่าทิศไม่มีภัย รดชื่อว่ารainless ประกอบด้วยลัทธิคือธรรม มีหิริเป็นฝา มีสติเป็นเกราะกัน ธรรมรณนั้น เราบอกให้ มีสัมมาทิฏฐินำหน้าเป็นสารถิบุคคลใดมียานเช่นนี้จะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม เขาย่อมใช้ยานนั้น (ขับไป) ถึงในสำนักแห่งนิพพาน^{๑๐}

ลักษณะของนิพพานในขุททกนิกาย อิติวุตตะกั อธิบายนิพพานไว้ ๒ ลักษณะดังนี้

- ๑) สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กิเลสปรินิพพาน
- ๒) อนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ขันธปรินิพพาน

ในอังคุตตรนิกาย นวกนิบาต นิพพานมี ๒ ลักษณะเช่นกัน อธิบายได้ดังนี้

- ๑) สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานของพระเสขะ คือพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี
- ๒) อนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานของพระอเสขะ คือพระอรหันต์

มีบางคนให้ความเห็นว่า การแสวงหานิพพานนั้นเป็นลักษณะของการหลีกหนี (Escapism) คำกล่าวนี้อาจจะยังขาดข้อเท็จจริงและความเข้าใจว่าผู้ที่ได้บรรลุนิพพานนั้นเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจดีในเรื่องธรรมชาติของโลกและธรรมชาติของตนเอง ที่ผู้บรรลุนิพพานแล้วไม่ติดอยู่ในโลกียสุขอีกต่อไป นั่นก็เป็นเพราะว่าท่านได้ประเมินคุณค่าและขอบเขตของโลกียสุขเหล่านั้นแล้ว คนที่เรียกได้ว่าเป็นพวกหลีกหนีความจริง (Escapist) นั่นคือพวกที่ไม่กล้าเผชิญกับความเป็นจริงทุกอย่าง แล้วก็พยายามทำลายความกลัว ความทุกข์ใจและความเศร้าโศกของตน โดยการปล่อยตัวให้มัวเมาหมกมุ่นอยู่ในตัณหา

คำสอนเรื่องนิพพานเป็นคำสอนที่ทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่นๆ ซึ่งส่วนมากจุดมุ่งหมายของชีวิต คือการได้กลับไปสู่สภาวะดั้งเดิม เช่น พรหมมันในศาสนาฮินดู หรือพระ

^๘ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๒๙.

^๙ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๓๐.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๗๑-๓๗๒.

เจ้าในศาสนาคริสต์และอิสลาม ความคิดเรื่องนิพพานมีส่วนคล้ายกับความคิดในศาสนาฮินดูคือเป็นภาวะแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์อย่างถาวร (โมกษะ) แตกต่างกันตรงที่ว่า ในศาสนาฮินดูความหลุดพ้นคือการที่อาตมันหรือวิญญาณย่อยของแต่ละคนได้กลับไปรวมอยู่กับพรหมมันซึ่งเปรียบเสมือนวิญญาณสากล ส่วนนิพพานของพระพุทธศาสนา หมายถึงการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด และเป็นภาวะของการดับสูญ ไม่มีตัวตนหรืออาตมันหลงเหลืออยู่ ซึ่งสอดคล้องกับหลักคำสอนเรื่องสภาวะของสรรพสิ่ง (สามัญลักษณ์) คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

มีพระพุทธพจน์ว่า “นตถิ สนฺติ ปรี สุขํ ...นิพพานํ ปรมํ สุขํ”^{๑๑} ซึ่งแปลว่า “ความสุขอย่างอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี ...นิพพานเป็นความสุขอย่างยิ่ง” ความสุขในที่นี้ไม่ใช่ความสุขอย่างสุขนิยม แต่เป็นความสงบจากการถูกไฟคือราคะ โทสะ โมหะเผาผลาญ เป็นความสงบจากกิเลสตัณหาซึ่งทำให้จิตใจ ร้อนรนกระวนกระวาย เป็นทุกข์ นิพพานจึงเป็นความหลุดพ้นหรือวิมุตติ แต่ไม่ใช่หลุดพ้นไปพร้อมกับตัวตนที่สมบูรณ์เที่ยงแท้เป็นอมตะใดๆ เพราะตัวตนเช่นนั้นไม่มี เหมือนไฟที่ดับ ไฟก็หายไป ความร้อนก็หายไปเหลือแต่ความดับเย็น^{๑๒} ดังพุทธพจน์ต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ ประการนี้ ๒ ประการเป็นไฉน คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑ อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ก็สอุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุลแล้ว มีสังโยชน์ในภพหมดสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นยังได้รับอารมณ์ทั้งที่น่าพึงใจและไม่น่าพึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่าไดยังไม่เสื่อมสลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอยังตั้งอยู่นั้นเทียว ภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น นี้เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน ภิกษุทั้งหลายก็อนุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุลแล้ว มีสังโยชน์ในภพหมดสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบเวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้ของภิกษุนั้น เป็นสภาพอันกิเลสทั้งหลายมีตัณหา เป็นต้นให้เฟลิตเฟลิมิได้แล้ว จัก (ดับ) เย็น ภิกษุทั้งหลายนี้เราเรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นิพพาน ๒ ประการนี้แล^{๑๓}

^{๑๑} พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๑๒} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ปรัชญากับวิถีชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๘๖.

^{๑๓} พุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

สรุปลักษณะสำคัญของนิพพานที่สืบเนื่องมาจากความหมายว่า “ดับ” มี ๓ ลักษณะ คือ^{๑๔}

- ๑) การดับอวิชชา หมายถึงการเกิดญาณทัศนะอันสูงสุด หยั่งรู้สัจธรรม
- ๒) ดับกิเลส หมายถึงกำจัดความชั่วร้าย และของเสียต่างๆ ภายในจิตใจ หหมดเหตุที่จะก่อปัญหาความเดือดร้อนวุ่นวายต่างๆ แก่ชีวิตและสังคม
- ๓) ดับทุกข์ หมายถึง หหมดความทุกข์ บรรลุความสุขอันสูงสุด

๔.๓ เกณฑ์ตัดสินจริยศาสตร์ตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์

ปัญหาหลักที่พุทธจริยศาสตร์กล่าวถึงและอภิปรายกันมากคือ การกระทำที่มีค่าทางจริยะ ที่กล่าวว่าดี ถูก หรือควรนั้นเป็นอย่างไร ใช้เกณฑ์อะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินว่าการกระทำเช่นนี้ถูกและการกระทำเช่นนั้นผิด ในพระพุทธศาสนากล่าวการกระทำของมนุษย์ไว้ ๓ ทางคือ ทางกาย เรียกว่า กายกรรม ทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม และทางใจ เรียกว่า มโนกรรม การกระทำจะดีหรือชั่วอยู่ที่ ๓ ทางนี้ ถ้าการกระทำนั้นเป็นฝ่ายดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ เรียกว่า กายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริตกรรมฝ่ายดีนี้ เรียกว่า กุศลกรรม แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าเป็นการกระทำในฝ่ายชั่วทางทวารทั้ง ๓ นี้เรียกว่า กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กรรมฝ่ายชั่วทั้ง ๓ นี้เรียกว่า อกุศลกรรม ตามแนวพุทธจริยศาสตร์นั้น ให้ถือเจตนาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่า การกระทำใด ดี หรือชั่ว ถูก หรือผิด เพราะการกระทำทั้งหมดของมนุษย์มีเจตนาเป็นตัวคอยบังคับ เพราะฉะนั้นเจตนาจึงเป็นตัวแท้ของกรรม "บุคคลคิดแล้วจึงกระทำการกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ"^{๑๕}

ดังนั้น ในแง่ของพุทธจริยศาสตร์ สิ่งที่เป็นมาตรการทางจริยธรรมที่จะตัดสินว่า การกระทำใดเป็นกุศลกรรมและเป็นอกุศลกรรม คือสิ่งที่เป็นมาตรการทางจริยธรรมที่จะตัดสินความเป็นกุศลกรรม คือกุศลมูล ๓ ได้แก่ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง และสิ่งที่เป็นมาตรการทางจริยธรรมที่จะตัดสินความเป็นอกุศลกรรม คืออกุศลมูล ๓ ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า พระพุทธศาสนาเป็นสัมบูรณ์นิยมในแง่ที่ว่า กุศลมูล ๓ กับอกุศลมูล ๓ เป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำและเกณฑ์นี้เป็นสิ่งตายตัวแน่นอน^{๑๖} พระพุทธศาสนาถือว่าการกระทำทั้งที่ถูกและผิดนั้นจะต้องเป็นการกระทำที่เป็นไปอย่างเสรี แต่เป็นเสรีภาพที่สัมพันธ์กับกฎของเหตุและผล และที่สำคัญคือความตั้งใจหรือเจตนาอันแรงกล้าของบุคคลที่มีต่อการกระทำนั้นๆ

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕๒๙.

^{๑๕} อัง. นกก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๔๑๘-๔๒๔.

^{๑๖} วิทย์ วิศเวทย์, “บทวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์เถรวาท”, **พุทธศาสนศึกษา**, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๘): ๕๔.

โดยนัยนี้ กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์มีเจตจำนงเสรีในการทำกรรมซึ่งเป็นเจตจำนงเสรีที่สัมพันธ์กับเหตุผล กล่าวคือความเป็นเหตุเป็นผลกันทางศีลธรรม เพราะถ้าหากบุคคลไม่มีเจตจำนงเสรีในการทำกรรม กรรมนั้นย่อมไม่เป็นอันทำ และไม่อาจจะกล่าวได้ว่าถูกหรือผิด เพราะเป็นเพียงการกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจเท่านั้น ความดี ชั่ว ถูก หรือผิดตามเจตจำนงผู้กระทำย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น เมื่อบุคคลมีเจตจำนงเสรีในการกระทำ การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมประกอบด้วยความจงใจหรือเจตนาที่เป็นอาร์พภธาตุ (คือธาตุแห่งการริเริ่ม) อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ การกระทำที่ประกอบด้วยความจงใจหรือเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่งนี้เอง พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นกุศลกรรม หรืออกุศลกรรม เจตนาหรือความจงใจในการทำกรรมที่เป็นเจตจำนงเสรีนี้เป็นผู้กระทำให้การกระทำที่ถูกต้องจากการกระทำที่ผิด และเป็นมาตรการตัดสินการกระทำที่มีค่าทางจริยธรรม

เจตนาเป็นมาตรการตัดสินการกระทำตามหลักพุทธจริยศาสตร์ แต่เจตนาเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอสำหรับตัดสินการกระทำของมนุษย์ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีเกณฑ์หลักและเกณฑ์ตัดสินร่วมเพื่อร่วมในการตัดสินอีก ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเกณฑ์ตัดสินคุณค่าเชิงจริยธรรมในพระพุทธศาสนาไว้ ๒ ระดับคือ เกณฑ์หลักและเกณฑ์ตัดสินร่วม เกณฑ์หลักสำหรับตัดสินความที่กรรมเป็นกุศลหรืออกุศล โดยใช้เจตนาและสภาวะแห่งธรรมนั้นที่ส่งผลต่อจิต และเกณฑ์ตัดสินร่วม คือ ไข้โนธรรมของตนเอง การยอมรับของบัณฑิต และพิจารณาลักษณะและผลของการกระทำ^{๑๗} ดังนี้

๑. เกณฑ์หลัก

เกณฑ์หลัก คือเกณฑ์ที่ตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรือเป็นอกุศลโดยพิจารณามูลเหตุว่าเป็นเจตนาเกิดจากกุศลมูล หรือเกิดจากอกุศลมูล และพิจารณาตามสภาวะว่าเป็นสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบายไร้โรคปลอดโปร่งผ่องใสสมบูรณ์หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือทำให้กุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

เกณฑ์หลักฝ่ายอกุศลพิจารณาการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลซึ่งเกิดจากโลภะ โทสะ โมหะ เมื่อการกระทำเกิดจากกิเลสเหล่านี้ตัวใดตัวใดตัวหนึ่งย่อมส่งผลต่อจิตทำให้จิตขุ่นมัวเศร้าหมอง เมื่อจิตขุ่นมัวเศร้าหมองก็ปิดกั้นแสงสว่างแห่งปัญญากลายเป็นคนเห็นผิดไม่มีโยนิโสมนสิการในการกระทำ ทำให้บุคคลทำอกุศลกรรมอย่างอื่นได้มากมาย

^{๑๗} ผศ. ดร. ประเวศ อินทองปาน, พุทธปรัชญาในพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักส่งเสริมและฝึกอบรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๗๔.

ส่วนเกณฑ์หลักฝ่ายกุศลพิจารณาการกระทำที่เกิดจากกุศลมูลซึ่งเกิดจากอโลภะ โทสะ โมหะ เมื่อการกระทำเกิดจากกุศลมูลเหล่านี้ตัวใดตัวใดตัวหนึ่งย่อมส่งผลต่อจิตทำให้จิตผ่องใส เมื่อจิตผ่องใสก็เปิดโอกาสแห่งการพัฒนาปัญญากลายเป็นคนเห็นถูกต้องมีโยนิโสมนสิการในการกระทำ ทำให้บุคคลทำกุศลกรรมอย่างอื่นได้มากมาย

๒. เกณฑ์ตัดสินร่วม

เกณฑ์ตัดสินร่วม คือเกณฑ์ที่ตัดสินด้วยการใช้โนธรรมคือความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองพิจารณาว่า การที่กระทำนั้นตนเองติเตียนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนเองหรือไม่ และพิจารณาความยอมรับของบัณฑิตชน ว่าเป็นสิ่งที่ยอมรับกันหรือไม่ บัณฑิตชื่นชมสรรเสริญ หรือตำหนิติเตียน รวมทั้งพิจารณาลักษณะ และผลของการกระทำต่อตนเอง ต่อผู้อื่น ว่าเป็นการเบียดเบียนตนและผู้อื่นหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตน และผู้อื่นหรือไม่^{๑๘}

เกณฑ์ตัดสินร่วม ตัดสินโดยถือโนธรรมสำนึกความรู้สึกผิดชอบชั่วดี เป็นเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาร่วมกับเกณฑ์หลักเพื่อให้การตัดสินคุณค่าทางจริยธรรมเป็นไปด้วยความละเอียดขึ้นโดยพิจารณาว่าการกระทำที่เป็นอกุศลนั้นเกิดจากการขาดมโนธรรมสำนึก ทำไปแล้วบัณฑิตติเตียนเป็นการเบียดเบียนตนและคนอื่น และเป็นไปเพื่อทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมส่งผลให้จิตขุ่นมัวเศร้าหมอง และนำไปสู่การกระทำที่เป็นอกุศลได้อีกมากมาย

เกณฑ์ตัดสินร่วมฝ่ายกุศลนี้ พิจารณาว่าการกระทำที่เป็นกุศลนั้นเกิดจากการมีมโนธรรมสำนึก ทำไปแล้วบัณฑิตสรรเสริญ เป็นการเกื้อกูลตนและคนอื่น และเป็นไปเพื่อสุข เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมส่งผลให้จิตผ่องใสสงบเย็น และนำไปสู่การกระทำที่เป็นกุศลได้อีกมากมาย

ความสอดคล้องของเกณฑ์หลักและเกณฑ์ตัดสินร่วม คือการใช้ความเป็นกุศลมูลและอกุศลมูลและสถานะที่ส่งผลต่อจิตใจ เช่น ความปลอดโปร่ง บริสุทธิ์ สงบ ความกระวนกระวาย ความเร่าร้อน เป็นเกณฑ์หลักในการตัดสิน ส่วนเกณฑ์อื่นๆ ที่กล่าวถึงได้แก่ เรื่องที่เกี่ยวกับผลของการกระทำนั้น แม้พุทธจริยศาสตร์จะไม่ถือว่าเป็นหลักในการตัดสินการกระทำ แต่ก็ต้องนำมาพิจารณาด้วย^{๑๙}

โดยนัยนี้ เกณฑ์ในการตัดสินค่าทางจริยะของการกระทำนั้น ต้องอาศัยทั้งเกณฑ์หลักและเกณฑ์ตัดสินร่วม เกณฑ์หลักกล่าวคือการพิจารณาความเป็นกุศลและอกุศลโดยเจตนาและสถานะที่การ

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗๙.

^{๑๙} วิทย์ วิศทเวทย์, “บทวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์เถรวาท”, **พุทธศาสนศึกษา**, หน้า ๕๔.

กระทำนั้นมีต่อสภาวะแห่งจิตนั้น เป็นเกณฑ์แรกที่จะใช้เป็นเกณฑ์ เนื่องจากในการกระทำของมนุษย์มี จิตเป็นผู้สั่งการและเป็นใหญ่ในการกระทำทั้งหมด และมีผลมากกว่าการกระทำที่เกิดทางกายและทาง วาจา ทั้งในการกระทำดีและกระทำชั่ว เมื่อบุคคลคิดและทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง กระบวนการ ทำงานของจิตและเจตนาตามหลักจิตนิยมและกรรมนิยามย่อมดำเนินควบคู่กันไป โดยการอาศัยกัน และกัน แต่แยกกันโดยความเป็นกฎธรรมชาติที่ต่างกัน ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า “เรื่องจิตกับเจตจำนงของมนุษย์เป็นกฎธรรมชาติคนละด้าน แม้ว่ากฎทั้งสองจะทำงานสัมพันธ์กันอย่าง ใกล้ชิด อุปมาเหมือนกับต้นที่ขั้วเรียวยนต์ จิตเป็นเหมือนเรือพร้อมทั้งเครื่องจักรเครื่องยนต์ทั้งหมด เจตจำนงหรือกรรมเป็นเหมือนกับต้นที่จะชักนำเรือไปทำอะไรๆ ที่ไหนๆ และอย่างไร”^{๒๐}

ส่วนเกณฑ์ตัดสินร่วม ใช้เป็นเกณฑ์สำหรับตัดสินการกระทำหรือพฤติกรรมที่มีความซับซ้อน ไม่ว่าจะโดยมโนธรรมต่อสังคม การยอมรับของบัณฑิต วิธีการในการกระทำ และผลของการกระทำที่มี ต่อตนเองและสังคม ซึ่งการกระทำหรือพฤติกรรมที่มีความซับซ้อนกันนี้ จะใช้เจตนาเพียงอย่างเดียว ตัดสินนั้นเป็นการไม่เพียงพอ และรู้ได้ยากในระดับสังคมดังที่กล่าวไว้แล้วในตอนที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหา เกณฑ์ตัดสิน หรือมาตรการทางจริยะของพุทธจริยศาสตร์ ดังนั้น เพื่อให้การตัดสินว่าการกระทำอย่างนี้ ถูก ผิด ควร ไม่ควรอย่างไร จึงต้องอาศัยเกณฑ์ตัดสินร่วมเป็นมาตรการทางจริยศาสตร์อีกประการหนึ่ง ในการตัดสินร่วมด้วย

ความจำเป็นที่จะต้องใช้เกณฑ์ถึง ๒ อย่างเป็นเกณฑ์ในการตัดสินนี้ ในระดับเกณฑ์ตัดสิน ร่วม อาจพิจารณาได้จากข้อเท็จจริงในสังคมในปัจจุบันประการหนึ่งจะเห็นได้ว่าลำพังการกระทำ บางอย่างทางกาย ทางวาจา เมื่อพิจารณาโดยการกระทำ (วิธีการ) และผลของการกระทำย่อมวินิจฉัย ได้ไม่ยาก สิ่งที่แสดงออกมาทางกาย ทางวาจา รู้ได้โดยง่าย โดยวินิจฉัยว่า ตนเองติเตียนการกระทำ ตนเองหรือไม่ บัณฑิตยอมรับหรือติเตียนหรือไม่ เป็นประโยชน์ต่อตนเองหรือสังคม หรือเบียดเบียนตน และสังคมหรือไม่ อาศัยเกณฑ์ตัดสินเท่านี้ก็ทราบได้ว่า การกระทำเช่นนี้ ดี ชั่ว ถูก ผิด ควรหรือไม่ควร อย่างไร โดยไม่จำเป็นต้องพิจารณาถึงเจตนาในการกระทำ แต่ไม่ได้หมายความว่า การกระทำนั้นบุคคล ปราศจากเจตนา เพราะเมื่อไม่ประกอบด้วยเจตนา การกระทำย่อมไม่เป็นอันทำและไม่จัดเป็นกรรม

๔.๔ บทสรุป

สาระสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำกุศลคือความดีให้ พรั่งพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์ก็คือ

^{๒๐} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺญ) ปยุตฺโต, พุทธศาสนานิวาสเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๖.

การพัฒนาตัวเองให้มีความสุขตั้งแต่ขั้นต่ำสุดถึงขั้นสูงสุด แล้วแต่ใครจะเลือก คนที่อยู่ในศีลก็มีความสุขขั้นหนึ่ง การเจริญสมาธิก็ให้ความสุขที่สุขุมขึ้น จนกระทั่งในที่สุดการใช้ปัญญาจะได้ความสุขสูงสุด

แนวคิดเรื่องเสรีภาพตามนัยแห่งพุทธจริยศาสตร์ มนุษย์มีเสรีภาพเท่าเทียมกัน ทุกคน โดยแบ่งลักษณะเสรีภาพออกเป็น ๒ ประเภท คือ เสรีภาพทางโลกียะ และเสรีภาพทางโลกุตตระ เสรีภาพทางโลกียะ เป็นเสรีภาพตามความรู้สึกเสรีภาพที่ยังมีกิเลสปนอยู่ ส่วนเสรีภาพทางโลกุตตระเป็นภาวะแห่งความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง กระบวนธรรมที่ทำให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง คือ ดำเนินทางตามมรรคมีองค์ ๘ เพื่อความหลุดพ้นจากสิ่งขวางกั้นอริสราภาพที่แท้จริงซึ่งหมายถึง ความเวียนว่ายตายเกิด ด้วยเหตุนี้ เสรีภาพอันแท้จริงสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน นั่นเอง

กล่าวโดยสรุป ระบบพุทธจริยศาสตร์มีพื้นฐานมาจากหลักสัจธรรมและศีลธรรม สัจธรรม คือส่วนที่เป็นความจริงโดยธรรมชาติที่พระองค์แสดงไว้โดยหลักแห่งไตรลักษณ์และปฏิเสธสมุปบาทเป็นต้น ซึ่งแสดงถึงความเป็นธรรมฐิติ ธรรมธาตุ และธรรมนิยามแห่งสรรพสิ่งโดยความเป็นอยู่เองตามธรรมชาติ ส่วนศีลธรรมนั้นมีรากฐานอยู่บนสัจธรรม เป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อประโยชน์สูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือการเข้าถึงพระนิพพาน โดยมีเกณฑ์หลักในการตัดสินการกระทำคือความเป็นกุศลและอกุศล และเกณฑ์รองคือมโนธรรมความรู้สึกผิดชอบชั่วดีต่อสังคม